

Patrimonijalizam i neopatrimonijalizam u Ukrajini i na Filipinima

Erdeljić, Sara

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:611709>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-26**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Preddiplomski studij politologije

ZAVRŠNI RAD

Patrimonijalizam i neopatrimonijalizam u Ukrajini i na Filipinima

Mentor: prof.dr.sc. Davor Boban

Studentica: Sara Erdeljić

Zagreb, rujan 2024. godine

Sadržaj	
Uvod	3
Patrimonijalizam i neopatrimonijalizam	4
Patrimonijalizam i neopatrimonijalizam na Filipinima	5
Cacique demokracija	5
Cacique demokracija na Filipinima.....	6
Neopatrimonijalizam u Ukrajini	10
Oligarsi u Ukrajini	11
Ekonomске rente kao oblik patrimonijalizma	13
Usporedba Filipina i Ukrajine	16
Zaključak	19
Literatura	20

Uvod

U svom radu baviti ću se pojmom patrimonijalizma koji se odnosi na „sklonost da se u društvenim i političkim odnosima, favoriziraju članovi vlastite obitelji i prijatelji“ (Šalaj, 2014: 140). On je preteča za pojam 'neopatrimonijalizam' koji brojni znanstvenici koriste u analizama post-komunističkih država, a odnosi se na birokratsko-patrimonijalnu državu u kojoj postoje demokratske institucije, ali njihovo funkcioniranje ometaju korupcija i klijentelistički odnosi (Malygina 2010: 10-14). Patrimonijalizam se više odnosi na sklonost da se kroz generacije putem obiteljskih i prijateljskih veza zauzimaju pozicije vlasti, dok neopatrimonijalizam to opisuje u suvremenim državama. One iako posjeduju formalno uspostavljene demokratske strukture, u praksi održavaju patrimonijalne obrasce vlasti kroz neformalne mreže moći.

Filipini su primjer države koja ima elemente patrimonijalne politike i koja je nakon izborne neovisnosti od kolonijalnih vlasti i pokušaja uspostave demokracije, uronila u niz klijentelističkih odnosa među vlastodršcima, dok su predsjednici većinom koristili autoritarne obrasce vladanja. Slično se dogodilo i u Ukrajini, koja je nakon raspada Sovjetskog Saveza postala nezavisna država, ali također s pojedincima koji su obnašali vlast na koruptivan i klijentelistički način kako bi zadovoljili svoje potrebe, čineći to na štetu države i građana. Obje ove države prolazile su kroz faze demokratizacije, ali zbog elitnih obitelji i oligarha, razvoj političke kulture, gospodarstva i demokracije stagnirao je.

Cilj je ovoga rada usporediti europsku i azijsku državu, patrimonijalna obilježja i neopatrimonijalnu političku kulturu, uočiti sličnosti i razlike u njezinoj primjeni i analizirati kako je ona utjecala na politiku, razvitak i demokraciju tih država. Time se nastoji razumjeti kako prisutnost neopatrimonijalnih praksi oblikuje političku dinamiku i ometa demokratski napredak.

Patrimonijalizam i neopatrimonijalizam

Max Weber objašnjava da patrimonijalizam nastaje u sustavima gdje vladar svoju moć temelji na rodbinskim vezama, klijentelizmu, osobnoj vjernosti i njihovim kombinacijama uz nedovoljno formalnih pravila i regulativa. Weber je istaknuo da u patrimonijalnim sustavima poslušnost proizlazi iz osobnog autoriteta pojedinca, zasnovanog na njegovom tradicionalnom statusu (Charrad, Adams 2011: 7-8). Vladari koji koriste patrimonijalnu moć predstavljaju se kao autentični, lojalni, domoljubni i brižni (Charrad, Adams 2011: 9).

Patrimonijalni vladari održavaju vlast distribucijom prihoda u zamjenu za lojalnost. Patroni ovise o podređenosti klijenata, razmjenjujući dobra i usluge za političku podršku kroz *quid-pro-quo* aranžmane. Između ostalog, važan pojam koji se veže uz ove odnose je i klijentelizam koji se temelji na osobnim vezama između patrona i klijenata, gdje patron pruža resurse poput novca i poslova u zamjenu za podršku i glasove, kontrolirajući te resurse (Bielashko, 2015: 224).

U ovim odnosima i društvu početna točka je u tome "tko dobiva što". Koncept klijentelizma odnose između političkih patrona i njihovih klijenata temelji na uzajamnoj materijalnoj koristi. Patroni pružaju resurse poput novca i poslova u zamjenu za podršku i suradnju svojih klijenata. Ovaj sustav je čest u nesigurnim političkim i ekonomskim okruženjima, gdje siromašni i marginalizirani članovi društva traže praktična rješenja za svoje svakodnevne probleme kroz ove mreže. Prema Kaufmanu (1974) klijentelizam ima tri ključne karakteristike: odnos između aktera s nejednakom moći i statusom; reciprocitet, gdje svaki akter očekuje određene koristi u zamjenu za usluge i robu, a odnos prestaje ako se te koristi ne realiziraju; i privatni odnos, koji nije vezan za zakone ili zajedničke norme. Sicilijanska mafija je klasičan primjer klijentelizma, gdje, osim kriminala, pružaju kvazi-političke usluge osiromašenim zajednicama i nude nezakonite usluge koje formalna država ne uspijeva osigurati (Brinkerhoff, Goldsmith 2002: 3-6).

Shmuel N. Eisenstadt u svojoj knjizi iz 1973. godine, spominje neopatrimonijalizam, koji označava moderan oblik tradicionalnog poretka gdje se moć koristi za osobne svrhe, bez jasne podjele između privatne i javne sfere. Ovaj sustav kombinira patrimonijalne i racionalno-birokratske elemente. U neopatrimonijalnom režimu klijentelistički odnosi prožimaju politički i administrativni sustav koji je formalno racionalno-pravan, ali se politička moć ostvaruje dodjelom osobnih usluga i zloupotrebom državnih resursa. On funkcionira tako da je politički centar odvojen od periferije i monopolizira resurse vlasti, dok isključuje druge društvene

skupine iz pristupa tim resursima. Vladajuće skupine privatiziraju društvene funkcije za vlastitu dobit, a etničke, klanske, regionalne i obiteljske veze ostaju prisutne i oblikuju te političke i ekonomske odnose (Magyar, 2019: 80). Iako su javna i privatna sfera formalno odvojene, u praksi su isprepletene, što omogućuje državnim službenicima da koriste javne resurse za osobnu korist. Zbog toga je korupcija široko rasprostranjena, a kako se formalna pravila sve više zanemaruju, jača oslanjanje na patrimonijalne prakse (Malygina 2010: 10). Neopatrimonijalizam uključuje dakle i moderne birokratske institucije koje su pod utjecajem tih istih personaliziranih odnosa što se odnosi na države koje obrađujem u ovom radu.

Patrimonijalizam i neopatrimonijalizam na Filipinima

1.1. *Cacique* demokracija¹

Da bismo proučili patrimonijalna obilježja na Filipinima, trebamo prvo ustanoviti što je to *cacique* demokracija u kojoj se ona očituju. Riječ "cacique", izvorno iz karipskog jezika taino, ušla je u španjolski vokabular tijekom prvih kontakata konkvistadora sa starosjedilačkim stanovništvom u Novom svijetu, najprije označavajući lokalnog indijanskog poglavicu. Kasnije je značenje i uporaba tog izraza prošireno na bilo kojeg regionalnog moćnika, bez obzira na rasu, i postao je popularan u Španjolskoj i Americi. Danas, "cacique" može se odnositi na vojnog diktatora, moćnog *haciendado* (vlasnik hacienda, u Filipinima se koristi izraz *haciendado*, a označava zemljovlasnike), regionalnog agrarnog vođu, urbanog trgovca-političara, ili poglavicu starosjedilačkog plemena u Južnoj Americi (Joseph, 1980: 41). Poveznica tzv. *cacique* demokracije s elementima patrimonijalizma može se uočiti u tome da *cacique* vladari, održavaju vlast distribucijom prihoda u zamjenu za lojalnost pri čemu crpe resurse širih narodnih masa i onih koji ne pripadaju u uže, povlaštene krugove bliskih vladaru.

Povijesna pozadina vladavine *caciquea* u Filipinima može se povezati s više od tri stotine godina kolonijalne vlasti Španjolaca na tom području koja je trajala od 1565. do 1898. godine. Tipično za većinu ovih društava su visoka društvena raslojenost gdje je vladajuća klasa većinom bila utemeljena na nasljednom pravu i povlaštenim vladajućim krugovima oligarha

¹ *Cacique* demokracija izraz je koji je uveo politički znanstvenik Benedict Anderson, a odnosi se na politički sustav na Filipinima, u kojem lokalni vođe zadržavaju moć i imaju državne i ekonomske povlastice. Riječ originalno potječe iz Latinske Amerike gdje su Indijanci i Španjolci svoje vladare zvali *cacique*. Zbog nedostatka ekvivalentnog prijevoda na hrvatskom jeziku kroz ovaj rad ću koristiti izvorni izraz (<https://www.britannica.com>).

vjernih vladaru, što se uklapalo s pojavom i nazivom *cacique* koji su sa sobom donijeli i meksički vojnici koji su sa Španjolcima osvajali filipinska područja².

Upravo su tradicionalno ustanovljeni upravljački obrasci temelj za moderne neopatrimonijalne poretke, koji „glume“ tipično zapadnjačke modele parlamentarne demokracije, a za što je suvremena filipinska politička povijest druge polovice 20. stoljeća savršeni primjer i koju ćemo opisati u sljedećem poglavlju.

1.2. *Cacique* demokracija na Filipinima

S obzirom na geografski položaj ove države, nije za čuditi kako su u posljednjih pedeset godina Kinezi postali igrači s velikim utjecajem na poslove i ekonomiju na Filipinima, a multinacionalne i ostale značajne kompanije su desetljećima u vlasništvu španjolskih Filipinaca³ i kineskih *mestizosa*⁴. Zbog svojih statusa su se uspjeli etablirati među tradicionalnim filipinskim oligarsima i postići značajnu političku i ekonomsku moć (Palanca, 2006: 263). Značajni rast izvoza Filipini su postigli u Sjedinjene Države, nakon čega su se mnogi kapitalisti i zemljoposjednici obogatili i etablirali u elite zemljoposjednika, koji su postali filipinski oligarsi. Tijekom vladavine Ferdinanda Marcosa (1965.-1986.) patrimonijalna kultura bila je centralizirana pod njegovom diktaturom, ekonomiju su vodili njegovi prijatelji, bližnji i njemu odani ljudi, dok su tradicionalni oligarsi proglašeni neprijateljima države te su tako gubili svoju moć (Palanca, 2006: 270).

Za vrijeme japanske okupacije 1941. godine, u Središnjem Luzonu su se seljaci pridružili gerilcima u formiranju Hukbalahap vojski koje su napadale Japance, dok su mnogi oligarsi napustili haciende i povukli se u Manilu, gdje su postali ratni profiteri. Posebno je zanimljivo što je američki general MacArthur koji je vodio oslobađanje Filipina od Japana, imao bliske veze s prijeratnim oligarsima. Umjesto kažnjavanja oligarha, Washington te sam general MacArthur to nije proveo, već je naprotiv, organizirao da se njemu bliskog *mestiza*, Manuela

² <https://www.britannica.com/place/Philippines/The-Spanish-period>

³ Španjolski Filipinci potomci su španjolskih kolonizatora i lokalnog filipinskog stanovništva. Tradicionalno pripadali višim društvenim slojevima te su posjedovali značajnu političku i ekonomsku moć. Zbog povijesnih veza sa španjolskom kolonijalnom vladavinom, često su bili povezani s elitama i oligarsima na Filipinima (britannica.com).

⁴ Naziv za ljude miješanog porijekla, Filipinaca i bilo koje strane nacionalnosti. Trenutno i povijesno, kineski mestizosi su i dalje najbrojnija podskupina Španjolski mestizosi također su značajna manjina koja je povijesno uživala prestižni status u filipinskom društvu tijekom španjolske kolonijalne ere (cambridge.org)

Roxasa, izabere za prvog predsjednika suverene Republike Filipina (Anderson, 2010: 13-14). To pokazuje da su Amerikanci, o čemu se kasnije još govori, bili spremni prijeći preko nepoštenih praksi oligarha, čak štoviše bili su ih spremni iskoristiti u svoju korist kako bi ispunili cilj borbe protiv komunizma i oslobađanje države od okupatora. Također je Američki politički sustav, koji je uključivao mnoge lokalne i provincijske izbore, omogućio oligarhijskim obiteljima da postavljaju članove svojih obitelji i bliske saveznike na ključne pozicije vlasti diljem zemlje.

Tako su *mestizosi* kao imućni *haciendadosi*, iskoristili priliku nakon što su Filipini ušli u američki carinski sustav 1909. godine, čime im je omogućen neoporezovani pristup američkom tržištu da prošire svoj utjecaj i steknu bogatstvo. *Mestizosi* su imali ekonomsku bazu u poljoprivredi, a njihovi provincijski feudalni posjedi bili su zaštićeni jezičnom raznolikošću. Iako su govorili nacionalni jezik, koristili su i lokalne jezike, što je ograničilo konkurenciju u izbornim okruzima na nekoliko lokalnih *caciquesa*. Američke su vlasti 1907. godine osnovale zakonodavni sustav na Filipinima, a Kongres je *caciquesima* omogućio pristup nacionalnoj moći i redovito ih okupljao u glavnom gradu, gdje su formirali samostalnu vladajuću klasu. Novi oligarsi su si ubrzo osigurali državne pozicije i moć, prešutno dopuštajući pljačku Središnje banke Filipina i osiguravajući gotovo besplatne zajmove za svoje projekte. Američki politički sustav, s mnogim provincijskim i lokalnim izbornim dužnostima, omogućio je *mestizo caciquesima* da konsolidiraju svoje lokalne političke posjede stavljajući članove obitelji i prijatelje na ključne pozicije. To je dovelo do stvaranja "političkih dinastija" poput Aquinosa i Cojuangcosa koje filipinsku politiku čine jedinstvenom u jugoistočnoj Aziji (Anderson, 2010: 11-12).

U razdoblju od 1954. do 1972. "cacique" demokracija na Filipinima je doživjela svoj vrhunac. Oligarhija nije imala ozbiljnih domaćih izazova, a iako je pristup američkom tržištu opadao, to je nadoknađeno pristupom državnim financijama. Tisak je bio slobodan, ali pod kontrolom suparničkih oligarhijskih obitelji. U tom razdoblju Don José Cojuangco stekao je hacijendu Luisita i predao upravljanje svom zetu Ninoyu Aquinu Jr. Međutim, krajem 1960-ih nekontrolirano pljačkanje resursa dovelo je do propadanja *cacique* demokracije i povećanja siromaštva na Filipinima.

Dakle, možemo vidjeti da je u *cacique* demokraciji moć koncentrirana u rukama lokalnih vođa (*caciques*) koji održavaju vlast kroz osobne veze i klijentelizam. Lokalni oligarsi su često iz istih obitelji ili društvenih slojeva i kontroliraju lokalne resurse i političke procese. Ovakva

mreža osobnih odnosa karakteristična je za patrimonijalne sustave, gdje su politička i ekonomska moć neformalno isprepletene.

Vladavina Ferdinanda Marcosa jedno je od najvažnijih političkih razdoblja u povijesti Filipina. Marcosov je režim, prije proglašenja izvanrednog stanja 1972., bio kompleksan hibrid. Marcos je stvorio centraliziranu privatiziranu osobnu vojsku i klijentelistički Vrhovni sud, umjesto lokalnih privatnih vojski i sudaca. Također je kontrolirao cijelu zemlju kroz mrežu pristaša i poslušnika. U usporedbi sa svojim prethodnicima iz elitne klase, Marcos je razumio moderno bogatstvo koje osigurava i služi moći, a da je za to ključna država. Shvatio je da se moć više ne temelji na privatnom bogatstvu, već na kontroli države i državnoj vlasti (Anderson, 2010: 20).

Marcos je „vladavinom zakona“ mogao ucjenjivati oligarhe da im njihova imovina više ne može pružati moć jer im ju on može oduzeti. Tako je dinastija Lopez izgubila svoje medijsko carstvo i kontrolu nad električnom energijom u Manili. Ipak, Marcos nije imao namjeru rušiti društveni poredak, tako da su oni koji su mu bili bliski i odani ostali netaknuti ili su dobivali određene povlastice. U tom smislu, on jest smanjio moć brojnih *caciquea*, ali ih nije u potpunosti maknuo ili na neki način pokušao uništiti (Anderson, 2010: 22). Novi oligarsi, bliski Marcosu, su tako stekli monopol nad industrijom i izvozom šećera i kokosa poput Eduarda Conjuangcoa Jr. i njegove obitelji, a benefite protekcijonizma koji im je pružao Marcosov režim imali su poslodavci poput Lucio Tana (Palanca, 2006: 271). Marcosova mreža uključivala je nove oligarhe i poslovne ljude koji su imali koristi od njegovog režima. Oni su često bili u srodstvu s njim ili su mu bili bliski suradnici. Time je patrimonijalizam na Filipinima opstao jer su osobne veze bile ključne za stjecanje i očuvanje moći.

Na nakon Revolucije naroda⁵ *cacique* moćnici i njihove obitelji uspjeli su se vratiti na svoje pozicije moći, iskoristivši revoluciju da maknu Marcosa s vlasti i sebi prigrabe moć. Otpornost i žilavost patrimonijalizma i njegove guste mreže obiteljskih i interesnih skupina može se međutim, vidjeti u periodu nakon Marcosove vlasti kojega nasljeđuje Corazon Aquino.

Predsjednica Corazon Aquino (1986.-1992.) postala je 11. predsjednica Filipina i prva žena na čelu države, četiri godine nakon što je njezin suprug Ninoy Aquino, kao vođa oporbe,

⁵ Odnosi se na nenasilne demonstracije u glavnom gradu Manili u veljači 1986. godine. Otpor protiv nasilja režima Ferdinanda Marcosa doveo je i do njegovog odlaska s vlasti. Naziva se još i Žuta revolucija zbog žutih vrpca koje su se koristile tijekom demonstracija. Zbog nedostatnog prijevoda na hrvatski jezik, koristit ću engleski naziv revolucije (BBC.com).

ustrijeljen u zračnoj luci pri svom povratku na Filipine i godinu nakon Revolucije naroda. Članica je jedne od najbogatijih filipinskih dinastija, no 1987. godine tvrdila je da je potomak siromašnog kineskog imigranta kako bi pridobila narod na svoju stranu (Ajne.org). No, njezina obitelj, Cojuangco, ima dugu povijest političke moći i bogatstva, a Aquino je, zajedno sa svojom rodbinom, imala ključne uloge u filipinskoj politici, iako se narodu predstavljala kao skromna kućanica (Anderson, 2010: 3-4). Premda je Corazon Aquino došla na vlast kao simbol demokratske promjene i protivljenja Marcosovoj diktaturi, njezina povezanost s bogatim i politički utjecajnim obiteljima pokazuje da se politička moć na Filipinima često nasljeđuje i održava unutar uskog kruga obiteljskih i interesnih skupina.

Corazonin ujak postao je guverner Tarlaca 1941., dok je njezin otac, Don José, bio najistaknutiji kongresmen. Godine 1967., njezin rođak, Eduardo 'Danding' Cojuangco, postao je guverner Tarlaca uz podršku Ferdinanda Marcosa i postao jedan od najpoznatijih Marcosovih pristaša. Njezin ujak po mužu, Herminio Aquino, je kongresmen, kao i njezin rođak Emigdio 'Ding' Tanjuatco i šogorica Teresita Aquino-Oreta Corazon koja se isto lažno predstavljala kao jednostavna kućanica (Joseph, 1980: 40).

Patrimonijalizam i neopatrimonijalizam su još uvijek prisutni na Filipinima, što pokazuje i primjer predsjednika Rodriga Duterte (2016.–2022.), koji je prije predsjedništva bio gradonačelnik Davaoa više od dva desetljeća. Njegova kći Sara Duterte je trenutna potpredsjednica Filipina, dok su drugi članovi obitelji također na visokim političkim položajima. Ferdinand "Bongbong" Marcos Jr., sin bivšeg diktatora Marcosa, izabran je za predsjednika Filipina 2022. godine, što pokazuje kako su političke dinastije na Filipinima otporne i često zadržavaju moć.

Na Filipinima, patrimonijalizam je bio prisutan više za vrijeme španjolske i američke kolonijalne vladavine, posebice u obliku *cacique* demokracije, no nakon uvođenja demokratskih institucija i nezavisnosti taj je sustav počeo poprimati odlike neopatrimonijalizma, s obzirom da klijentelističke veze nisu prestale. Stvarna politička moć ostala je u rukama političkih dinastija i oligarha koji koriste državne resurse za bogaćenje i jačanje svoje vlasti.

Neopatrimonijalizam u Ukrajini

U 1990-im godinama je u postsovjetskim zemljama prijelaz iz jednog političkog sustava u drugi često bio popraćen autoritarnim tendencijama novih vođa te demokratskim deficitom. U takvim su sustavima mreže osobnih odnosa i lojalnost često važniji od formalnih institucija i zakona, što dovodi do korupcije i slabih demokratskih institucija. Veliku ulogu u tome imaju odanost i suradnja političara i vladajuće elite što stvara klijentelističke odnose, gdje se uz pomoć političke moći koriste državni resursi i institucije za osobne ili obiteljske interese (Pleines, 2008: 1177).

Ukrajina je primjer države koja ima demokratske institucije, poput parlamenta, sudova i birokratskog aparata, ali su one često podložne interesima moćnih oligarha i političkih elita koji koriste svoje bogatstvo i utjecaj za kontrolu nad političkim procesima. Brojni autori govore o oligarskim klanovima koji su prisutni i utječu na birokratske procese u državi te ta događanja definiraju kao neopatrimonijalizam (Malygina 2010: 11-12). Početkom 1990-ih vladala je gospodarska kriza koja je dovela do pada BDP-a, deficita državnog proračuna i rasta duga, a vladala je i borba za moć između predsjednika i parlamenta (Pleines, 2008: 1179). Parlament je isprva zabranio privatizaciju velikih državnih poduzeća, što se promijenilo 1999. godine pod predsjednikom Leonidom Kučmom. S potrebom za prihodima za državni proračun, Kučma je pokrenuo privatizacijske aukcije za prodaju udjela u najvećim industrijskim poduzećima, što je između 2000. i 2004. godine donijelo više od 2 milijarde dolara prihoda (Pleines, 2008: 1177).

U tim su godinama ukrajinski oligarsi stjecali bogatstvo i moć koristeći djelomično ilegalne prakse, posebice kao trgovci robom. Suradnja s državnim službenicima omogućila im je zaobilaženje propisa, dobivanje povoljnih kredita i regionalnih monopola za prijenos i uvoz plina (Pleines, 2008: 1180).

Tijekom drugog mandata predsjednika Kučme (1999.-2004.) Ukrajina se razvila u oligarhijsko-patrimonijalni režim. Oligarsi su stekli značajan utjecaj i često djelovali uz ili umjesto državnih institucija. Ove mreže su se razvile duž regionalnih linija, gdje su različiti klanovi dominirali u Kijevu, Dnjepropetrovsku i Donjecku. Bliskost s predsjednikom bila je ključna za pristup državnim resursima, a Kučma je održavao kontrolu strategijom "zavadi pa vladaj", preraspodjeljujući moć među suparnicima kako bi učvrstio svoju osobnu vladavinu (Malygina 2010: 12).

Levitsky i Way (2002) objašnjavaju politički režim pod Kučmom kao kompetitivni autoritarizam. U takvom režimu borba za moć među elitama fokusira se na izbore, gdje oligarsi utječu na izborne kampanje i medije svojim financijskim resursima i podržavaju političare koji im zauzvrat trebaju osigurati politike povoljne za njihovo poslovanje. U tom se kontekstu neopatrimonijalizam očituje kroz odnose između političkih elita i oligarha, gdje oligarsi podržavaju političara u zamjenu za političku podršku njihovih interesa. Privatizacijske aukcije tijekom Kučminog mandata bile su ključne u klijentelističkim odnosima, jer se omogućilo oligarsima da učvrste svoj utjecaj unutar političkog sustava (Pleines, 2008: 1179).

Malygina (2010) opisuje Kučmin režim i kao patronalni predsjednički sustav, uz to što je i oligarhijsko-patrimonijalni. Patronalni predsjednički sustav ističe status predsjednika, koji mu omogućava široke neformalne ovlasti, a oligarhijsko-patrimonijalni se fokusira na oligarhe kao rezultat neformalne strane režima. Oba se međutim dotiču uloge vladara koji koristi strategiju "zavadi pa vladaj" kako bi spriječio pojavu oporbe i politička nadmetanja, gdje moćne skupine međusobno natječu za kontrolu države. Time možemo zaključiti da je Leonid Kučma bio usko vezan uz ukrajinske oligarhe što označava njegovu vlast kao neopatrimonijalnu (Malygina 2010: 13).

Oligarsi u Ukrajini

Važno je istaknuti i lokalne oligarhe koji su djelovali u regiji Donjeck i Dnjepropetrovsk. U Donjeckoj regiji, Rinat Ahmetov, najbogatiji ukrajinski oligarh, kontrolirao je ključne industrije i utjecao na imenovanja u lokalnoj administraciji te gotovo imao ekonomski i politički monopol. Kroz svoj holding System Capital Management, Ahmetov je konsolidirao svoj utjecaj, proširujući se u metalnu industriju, prehrambeni sektor i financije. Igor Kolomojski imao je značajan utjecaj u Dnjepropetrovskoj regiji kroz svoj holding Interpipe i bliske veze s političkom elitom, uključujući bivšeg predsjednika Kučmu. Također je koristio Privatbank, jednu od najuspješnijih banaka u Ukrajini, za financijske špekulacije i stjecanje moći putem privatizacije. Industrijski savez Donbasa (ISD), osnovan 1995. godine, brzo je preuzeo kontrolu nad regionalnom opskrbom plinom i uložio u metalnu industriju, čime je proširio svoj utjecaj u istočnoj Ukrajini. Sve ove strukture pokazatelji su patrimonijalizma, gdje nekoliko moćnih oligarha dominira političkim i ekonomskim životom određenih regija, koristeći državne resurse i političke veze za ostvarivanje vlastitih interesa (Pleines, 2008: 1177-1186).

Malygina (2010) navodi i pojam "kumizam", misleći na vrijeme vladavine Viktora Juščenka i dominaciju njemu bliskih na pozicijama moći. Oligarsi poput Davida Žvanije i Petra Porošenka, koji su kumovi Juščenkove djece, dobili su visoke političke položaje, a Juščenko je bio optužen za postavljanje svojih "dragih prijatelja" na ključne pozicije. No razina nepotizma pod njegovim nasljednikom Viktorom Janukovičem bila još veća, s brojnim rođacima iz njegovog kruga na važnim državnim funkcijama (Malygina 2010: 15).

Janukovič je tijekom svog mandata koristio optužbe za korupciju kao političko oružje, a bio je uključen i u niz korupcijskih skandala često s ciljem diskreditacije svojih protivnika poput Julije Timošenko. Na taj je način Janukovič učvrstio svoju poziciju uz pomoć političke manipulacije (Malygina 2010: 16).

Također je postavio svog pouzdanika Čečetova na čelo Državnog fonda za imovinu, što je omogućilo investitorima iz njegovih mreža da dobiju prednost. Time je Janukovič osigurao podršku za svoju kandidaturu na predsjedničkim izborima 2004., ali unatoč tome nije uspio pobijediti, što pokazuje da kompetitivni autoritarizam, čak i kada izbori nisu u potpunosti pravedni, ne može stvoriti podršku u narodu (Pleines, 2008: 1195).

Prema Bielashku (2015) Janukovič je uspio steći moć i utjecaj uz pomoć Stranke regija koja je bila hegemon u političkom sustavu i omogućila je oligarsima kontrolu nad parlamentom, pod uvjetom da slijede njegove upute i interese. Stranke i snage koje nisu bile dio njegovog unutarnjeg kruga bile prisiljene u oporbu, s ograničenim mogućnostima da utječu na politički proces (Bielashko, 2015: 233). Pravi suvereni Ukrajine bilo je oko 300 obitelji koje su kontrolirale 90% bogatstva zemlje, a kontrolirale su i političke stranke koristeći ih za zakonsko zastupanje svojih ekonomskih interesa. Godine 2012. sinovi predsjednika (Viktor Janukovič Mlađi), premijera (Oleksii Azarov) i glavnog tužitelja (Artem Pshonka), kao i sestra šefa predsjedničke administracije, Julija Liovochkina, izabrani su u Verhovnu Radu predstavljajući Stranku regija. Cilj Unutarnjeg kruga Viktora Janukoviča bio je izgraditi centraliziranu i visoko konsolidiranu neopatrimonijalnu piramidu (Bielashko, 2015: 235).

Politička kriza u Ukrajini dosegla je vrhunac kada je predsjednik Juščenko donio dekret o raspuštanju parlamenta 2007. godine, što je izazvalo napetosti s premijerom Janukovičem i njegovom Strankom regija. Obojica su izjavili da će poštivati odluku Ustavnog suda no istovremeno su vršili pritisak na suce. Postojale su optužbe o prijetnjama sucima i pokušajima utjecaja na njihove odluke. Juščenkov potez doveo je do osnivanja istražne komisije u

parlamentu, gdje je Janukovič zahtijevao opoziv predsjednika ili održavanje prijevremenih izbora (Ukrweekly.com).

Možemo zaključiti da je Ukrajina podložna neopatrimonijalizmu, gdje elita poput oligarha i političara, koristi državne institucije i resurse za osobne interese, učvršćujući svoju moć na račun demokratskih načela. Osobne veze imaju prednost nad zakonima, što ukazuje na slabost pravne države i jačanje neopatrimonijalnih struktura.

Unatoč naporima da se smanji korupcija i stvori napredak u državi, događaji u proteklih nekoliko godina pokazuju da neopatrimonijalna kultura u Ukrajini nije u potpunosti iskorijenjena. Bivši ukrajinski predsjednik Petro Porošenko suočava se s nekoliko istraga i optužbi za izdaju zbog navodne pomoći proruskim separatistima iz Donjecka i Luhanska u prodaji ugljena u vrijednosti od 54 milijuna dolara Kijevu (Aljazeera.com). Slično tome, Oleg Maiboroda, bivši direktor jedne od najvećih građevinskih tvrtki u Ukrajini, izjavio je da je Oleg Tatarov, sadašnji savjetnik predsjednika Volodimira Zelenskog, bio uključen u podmićivanje državnih službenika kako bi osigurao dozvole za građevinske projekte između 2014. i 2019. godine. Iako je protiv Tatarova pokrenuta istraga, slučaj je zatvoren zbog proceduralnih razloga, što su aktivisti za borbu protiv korupcije protumačili da je Tatarov zaštićen od kaznenog progona zbog svoje političke pozicije i utjecaja (Reuters.com).

Prema izvještaju "Pandora Papers: biggest ever leak of offshore data exposes financial secrets of rich and powerful" objavljenom u The Guardianu (2021), spominje se kako je ukrajinski predsjednik Volodimir Zelenski, zajedno sa svojim bliskim suradnicima, bio povezan s mrežom offshore tvrtki koje su se koristile za financijske transakcije i kupovinu nekretnina. Nekoliko tjedana prije nego što je postao predsjednik, Zelenski je prenio svoj udio na suradnika, što je izazvalo sumnje u moguće nepravilnosti i netransparentnost (The Guardian.com).

Ovi skandali i slučajevi neopatrimonijalizma ukazuju na to da se ukrajinska politička elita često oslanja na mreže lojalnosti, politički utjecaj i osobne veze kako bi održala kontrolu nad državnim institucijama i resursima. Unatoč obećanjima o reformama i borbi protiv korupcije, oligarsi i političari i dalje imaju značajnu moć, a pravosudni sustav ostaje ranjiv na politički utjecaj i manipulaciju.

Ekonomске rente kao oblik patrimonijalizma

Jedna od zajedničkih obilježja političkog ponašanja koje ove države dijele jest dijeljenje ekonomске rente, u kojima pojedinci podčinjavaju sebi javne politike i procedure kako bi si osigurali prihod. Ekonomске rente nastaju zbog vladinih intervencija na tržištu koje stvaraju distorzije što je oportunističko ponašanje koje ne stvara novu ekonomsku aktivnost, već preraspodjeljuje prihode između grupa i pojedinaca (Brinkerhoff, Goldsmith 2002: 12).

Nakon stjecanja neovisnosti Filipina, pristup američkom tržištu je bio smanjen zbog rasta carinskih barijera, taj je gubitak nadoknađen korištenjem državnih financijskih resursa. Pod krinkom promicanja ekonomске neovisnosti i industrijalizacije, mnogi oligarsi i moćnici su manipulirali tečajevima, dijelili monopolističke licence, uzimali jeftine i često neotplaćene bankovne zajmove te trošili nacionalni proračun kroz zakonodavne mjere koje su koristile pojedincima. Neke su poduzetničke dinastije proširile svoje poslovanje na urbane nekretnine, hotele, osiguranje i masovne medije (Anderson, 2010: 14).

Politički klanovi na Filipinima koriste bogatstvo za kupovanje glasova, zastrašivanje protivnika i kontrolu nad lokalnom ekonomijom putem svog političkog utjecaja. Električne kooperative poput PALECO (Palawan Electric Cooperative), često su podložne praksama *rent seekinga*⁶, uključujući korupciju i nepravilnosti u nabavi. Suočen s kritikama⁷ zbog učestalih nestanaka struje i neadekvatnog upravljanja, uz to ima probleme s opskrbom električne energije i pozivima na istragu. Na primjeru PALECO uočavamo da upravljanje sredstvima koja bi trebala služiti javnosti često završava u rukama političkih obitelji koje koriste te institucije za akumulaciju bogatstva i političku moć (World Bank Group 2011: 17-20).

Prije 1970-ih, filipinska industrija šećera imala je koristi od povlaštenog pristupa tržištu SAD-a, što je omogućilo nekolicini bogatih plantažera da postanu vrlo utjecajni. Filipinska vlada uvela je poreze na izvoz šećera radi vlastite koristi, iako je tvrdila da to čini radi stabilizacije cijena. Ipak, ove vladine intervencije primjer su traženja rente na Filipinima jer su koristile maloj skupini utjecajnih pojedinaca, dok su širile nestabilnost i pritisak na ostatak tržišta.

⁶ *Rent seeking* (hrv. traženje rente) je ekonomski koncept koji se javlja kada subjekt nastoji steći bogatstvo bez ikakvog recipročnog doprinosa u produktivnosti. Primjer bi bio npr. slučaj kada tvrtka lobira kod vlade za bespovratna sredstva, subvencije ili tarifnu zaštitu.
<https://www.investopedia.com/terms/r/rentseeking.asp#:~:text=The%20Bottom%20Line-.Rent%20seeking%20is%20an%20economic%20concept%20that%20occurs%20when%20an,%2C%20subsidies%20or%20tariff%20protection.>

⁷ <https://palawan-news.com/paleco-faces-calls-for-investigation-amidst-persistent-power-issues/>

Godine 1977. kontrola nad trgovinom šećerom prenesena je na Filipinsku komisiju za šećer (Philsucom) koju je vodio Roberto Benedicto, Marcosov brat. Benedicto je kroz državne intervencije preuzeo kontrolu nad trgovinom šećerom i time stekao monopol nad trgovinom šećera na Filipinima što mu je omogućilo da profitira na štetu proizvođača i tržišta (Dohner, Intal (1989: 461-462).

Vladina intervencija u cijene i marketing kokosa 1970-ih stvorila je birokraciju izvan državnog nadzora. Iako su fondovi trebali služiti dugoročnim investicijama, omogućili su obogaćivanje Marcosovih suradnika poput Eduarda Cojuangca. Kroz organizacije poput Filipinskog tijela za kokos i Banke uzgajivača kokosa (UCPB), Cojuangco je osigurao kontrolu nad financijama i trgovinom kokosa (Dohner, Intal 1989: 466-467).

Julija Timošenko, bivša premijerka Ukrajine, osuđena je na sedam godina zatvora zbog zloupotrebe položaja pri potpisivanju ugovora o uvozu plina s Rusijom 2009. godine. Sud je utvrdio da je taj ugovor nanio štetu ukrajinskoj plinskoj kompaniji u iznosu od 190 milijuna dolara. Timošenko je tvrdila da je suđenje, koje je Zapad osudio kao politički motivirano, bilo dio progona koji je naložio predsjednik Viktor Janukovič. Tijekom spora s Rusijom oko cijene plina, Ukrajina je pristala plaćati više cijene plina, dok je Rusija plaćala tržišne cijene za tranzit plina kroz Ukrajinu (France24.com). Timošenko je kao premijerka iskoristila svoj politički položaj za sklapanje plinskog ugovora s Rusijom, što je rezultiralo optužbama da je prekoračila ovlasti i nanijela štetu državnoj plinskoj kompaniji. To je dovelo do značajnih finansijskih gubitaka za Ukrajinu što je ujedno primjer alokacije resursa, jer je koristila javne resurse u privatne svrhe na štetu općeg dobra.

Problemi u sektoru ugljenokopa u Ukrajini primjer su traženja rente i zloupotrebe javnih sredstava. Ovaj sektor, zajedno s poljoprivredom, jedan je od najvećih primatelja proračunskih subvencija i poreznih olakšica. Suočava se s velikim dugovima prema radnicima, proračunu i dobavljačima energije.

Olexander Jefremov, guverner Luhanske regije, koristio je državna jamstva regionalne administracije kako bi osigurao kredite za posredničke tvrtke koje su kasnije bankrotirale, a troškove prebacivao na regionalni proračun. Slično se dogodilo i u slučaju Crnomorske flote, gdje su brodovi prodavani po niskim cijenama kako bi se navodno pokrila dugovanja (Fonkich, 2000: 35).

Patrimonijalna i neopatrimonijalna politička praksa obično dovodi do nepovoljnih ekonomskih posljedica jer se resursi ne koriste u skladu s ekonomskim principima ili potrebama tržišta, što smanjuje ekonomski rast i razvoj. Obje zemlje se suočavaju s duboko ukorijenjenom korupcijom u javnom sektoru uključujući mito, nepotizam i zloupotrebu javnih ovlasti za privatne dobiti. Ekonomske odluke često su podložne političkom utjecaju, a provedba zakona i državna regulacija se često odvija na način koji zadovoljava političke elite i njihove saveznike. Oligarhijske obitelji i pojedinci su također prisutni u obje zemlje. Skupine pojedinaca kontroliraju ključne resurse i industrije putem političkih veza i narušavaju pravednu raspodjelu resursa i ravnopravno natjecanje.

Usporedba Filipina i Ukrajine

Nastavno na kontroverzne i nepravedne politike koje su se provodile, iza njih su uvijek stajali političari i ljudi na vlasti kojima je to bilo u interesu. Tako u objema državama imamo kontroverzne političare kao što su Pavlo Lazarenko i Ferdinand Marcos. Oni ne samo da su provodili ilegalne prakse na štetu svog naroda, već su obojica naredili da se usmrte njihovi najveći politički oponenti. Lazarenko je bio premijer Ukrajine, dok je Marcos bio dugogodišnji predsjednik Filipina, a obojica su bili optuženi za krađu državnih sredstava i prisvajanje bogatstva za osobnu korist.

Pavlo Lazarenko optužen je za naručivanje ubojstva političara Jevhena Šerbanja i dva pokušaja atentata, za pranje 114 milijuna dolara, da je profitirao kupnjom i prodajom ugovora za prirodni plin dok je bio ministar energetike Ukrajine te da je prisvojio milijune dolara iz državnih programa kao premijer u razdoblju 1996.-1997. (BBC.com). Benigno Aquino Jr. bio je smatran mogućim predsjedničkim kandidatom, ali ga je Marcos 1971. optužio za komunizam. U rujnu 1972. Marcos je proglasio izvanredno stanje i uhitio mnoge, uključujući Aquina koji je ostao u pritvoru gotovo osam godina (Nytimes.com). Nakon toga se otišao liječiti u SAD-a, a pri povratku na Filipine, ubijen je u zračnoj luci u Manili 1983. godine. Njegova smrt izazvala je okupljanje Marcosovih protivnika u Revoluciju naroda koja ga je srušila s vlasti tri godine kasnije (Adst.org).

Obje države imale su tzv. „obojene revolucije“, Ukrajina Narančastu i Filipini Revoluciju naroda odnosno Žutu revoluciju. To pokazuje da građani u obje države nisu zadovoljni načinom na koji im država funkcionira, odnosno načinom kako se provodi politička vlast. Makar je trenutna situacija drugačija, obje države se još uvijek suočavaju s izazovom

uklanjanja korupcije i neopatrimonijalne kulture iz političkog života. Ukrajina je, prema podacima Freedom Housea⁸ iz 2024. godine, označena djelomično slobodnom državom sa 49 od 100 bodova. Izborni sustav je podložan manipulacijama, a moćni oligarsi i dalje imaju značajan utjecaj na politiku, unatoč nedavnim zakonima koji im ograničavaju izravno financiranje stranaka. Korupcija je raširena, unatoč naporima za suzbijanje, a rat s Rusijom uvelike utječe na ovu ocjenu s obzirom da država nije u mogućnosti slobodno funkcionirati čime se smanjila transparentnost u vladinim procesima i odlukama. Javnost nema pristup parlamentarnim sjednicama, a izbori koji su se trebali održati 2023. godine su odgođeni, što smanjuje povjerenje u institucije (Freedomhouse.org)

Filipini su također označeni djelomično slobodnom državom s 58 od 100 bodova, prema podacima iz 2024. godine. Politička moć je koncentrirana u rukama etabliranih obitelji i klanova koji koriste bogatstvo i veze za dominaciju nad izbornim procesima, a zbog političkog nasilja i manjka resursa opozicija teško stvara konkurenciju. Također utječu i nedovoljno utemeljena pravila financiranja političke kampanje što dovodi do kupovine glasova i manipulacije medijima. Mediji su pod političkim pritiscima i fizičkim prijetnjama ukoliko ne rade onako kako to vladajućim odgovara. Ljudska prava za određene manjinske skupine također nisu na željenoj razini s obzirom da su brojni slučajevi nasilja i nad novinarima i da nema dobre predstavljenosti muslimana i starosjedičkog stanovništva, a sukobi između kršćana i muslimana su uzrokovali i separatističke pokrete. Praksa "red-tagginga"⁹, koja kritičare vlade povezuje s komunističkim ili terorističkim skupinama, i dalje se primjenjuje, ugrožavajući sigurnost pojedinaca. Korupcija i nekažnjivost su također veliki problemi, a institucije poput Ureda pučkog pravobranitelja često nisu dovoljno opremljene ili neovisne da bi učinkovito rješavale korupcijske slučajeve (Freedomhouse.org).

Važno je istaknuti da su obje države u jednom trenutku ili konstantno imale podršku Sjedinjenih Država koje su često zanemarile koruptivne prakse koje su se događale kako bi imale saveznike za njima važne geopolitičke interese. Na Filipinima je Washingtonska administracija progledala kroz prste Ferdinandu Marcosu na njegove ilegalne i autoritarne prakse vođenja država jer je on sebe postavio kao borca protiv komunizma, što je SAD-u to

⁸ <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2024>

⁹ Red-tagging je praksa na Filipinima u kojoj se pojedinci ili grupe optužuju za povezanost s komunističkim pokretima ili terorizmom, bez konkretnih dokaza, često kako bi ih se uštkalo ili zastrašilo. Koristi se protiv novinara, aktivista za ljudska prava i drugih kritičara vlade, što dovodi do kršenja ljudskih prava i slobodnog izražavanja. (<https://www.amnesty.org.ph/campaigns/anti-terrorism-and-hr/red-tagging/>)

tada bilo od velike važnosti. Također uvelike podržavaju Ukrajinu, makar podrška nije jednoglasna¹⁰, ali Zapadu je od strateške važnosti i interesa Ukrajina koja trenutno stoji između Zapada i Rusije te ne čudi da brojni političari svakodnevno iskazuju svoju podršku¹¹.

Razlika je ipak što Ukrajina trenutno vodi rat s Rusijom, što dodatno otežava demokratski napredak u toj državi i rezultira manjim brojem bodova Freedom Housea. Filipini nemaju vanjski vojni sukob, ali imaju unutarnje sukobe poput separatističkih pokreta koji utječu na političku stabilnost. Ukrajina je uložila više napora u pravosudne reforme i borbu protiv korupcije kroz zakonodavne promjene i stvaranje antikorupcijskih agencija, dok Filipini trebaju još djelovati na provođenju zakona i zaštiti ljudskih prava. Međutim, Filipini imaju povijest političkog nasilja i utjecajnih političkih dinastija te napada na novinare i ograničavanja medijskih sloboda. Ukrajina ima razvijeniju kulturu slobode medija i građanskog aktivizma, iako su i dalje prisutne prijetnje neovisnim novinarima. Smatram da je ipak važno za napomenuti da je Ukrajina bliže Europskoj Uniji i SAD-u koji ulažu i promoviraju pravnu i demokratsku državu, a ona je ujedno i pod pritiskom da više radi na tome kako bi mogla primati vojnu pomoć. Zapad nije toliko impliciran u političke procese na Filipinima, što ostavlja toj državi da sama rješava svoje probleme kako bi stekla politički i ekonomski napredak.

¹⁰ <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-67649497>

¹¹ <https://www.politico.eu/article/von-der-leyen-in-kyiv-to-mark-ukraine-war-anniversary/>

Zaključak

Političko ponašanje u Ukrajini i na Filipinima ima obilježja patrimonijalizma i neopatrimonijalizma, gdje pojedinci manipuliraju javnim politikama i procedurama za osobni profit. To rezultira nepovoljnim ekonomskim posljedicama, lošim poslovanjem i smanjenim ekonomskim rastom i razvojem jer resursi nisu korišteni u skladu s tržišnim potrebama,. Obje države pate od duboko ukorijenjene korupcije u javnom sektoru, uključujući mito, nepotizam i zloupotrebu ovlasti za privatne dobiti. Političari poput Pavla Lazarenka i Ferdinanda Marcosa koji su provodili ilegalne prakse na štetu naroda i nalagali ubojstva svojih političkih protivnika, stvorili su autoritarne prakse upravljanja zemljom i povećali nesigurnost i neravnopravnost. Prvenstveno i zbog toga što u obje zemlje, mala skupina bogatih i moćnih pojedinaca ili obitelji kontrolira velike dijelove ekonomije i resurse. Ovi oligarsi često imaju bliske veze s političkim vođama i koriste svoj utjecaj kako bi osigurali povlastice, koncesije i javne ugovore za vlastite tvrtke ili interese. Stoga se može zaključiti da pojedinci i određeni vlastodršci u Ukrajini i Filipinima, pod krinkom demokracije, osiguravaju vlastite interese te ne provode prakse koje su potrebne da bi se uspostavila demokratska politička država.

Vidimo obrazac u kojem države koje stječu neovisnost imaju tendenciju postati demokracije, ali u praksi to ne postižu ili se taj proces produžava. S obzirom da neopatrimonijalna kultura u ovim državama već dugo postoji, teško je učiniti promjene koje nisu povoljne za one koji drže monopole nad industrijom ili poljoprivredom zemlje i koje bi drastično izmijenile politički poredak.

Iako se Filipini i Ukrajina suočavaju sa sličnim izazovima u vezi neopatrimonijalizma, kontekst i okolnosti društva drugačiji su te utječu na način na koji se te izazove pokušava riješiti. Obje države ulažu napore da bi se smanjila korupcija i osnažila demokracija, ali potrebno je dodatno osnažiti civilno društva, slobode medija, neovisnosti pravosudnih institucija i stvaranju političke kulture koja promovira transparentnost i odgovornost.

Literatura:

Adst.org

<https://adst.org/2015/02/the-end-of-an-era-handholding-ferdinand-marcos-in-exile/>

pristupljeno 15.6.2024.

Ajne.org <https://www.ajne.org/document/1987-constitution-republic-philippines> pristupljeno 16.6.2024.

Aljazeera.com <https://www.aljazeera.com/news/2021/12/20/ukraine-accuses-former-president-poroshenko-of-treason> pristupljeno 20.8.2024.

Anderson, Benedict (2010) *Cacique democracy in the Philippines: origins and dreams*. London: Routledge,

BBC.com

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/775386.stm> pristupljeno 17.6.2024.

Brinkerhoff, Derick W., Arthur A. Goldsmith (2002) "Clientelism, patrimonialism and democratic governance: An overview and framework for assessment and programming." *US Agency for International Development Office of Democracy and Governance*

Fonkich, Kateryna (2000) "Rent Seeking and Interest Groups under Institutions of Transition: The Case of Ukraine." *Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Kiev-Mohyla Akademisi Ekonomi Bölümü*

France24.com <https://www.france24.com/en/20111011-verdict-trial-former-prime-minister-tymoshenko-gas-deal-russia-abuse-power-ukraine> pristupljeno 17.6.2024.

Hasnain, Zahid, Matsuda, Yasuhiko (2011) *The politics of power : the political economy of rent-seeking in electric utilities in the Philippines (English)*. Policy Research working paper ; no. WPS 5704 Washington, D.C. : World Bank Group.

Joseph, Gilbert M. (1980) "The Fragile Revolution: Cacique Politics and Revolutionary Process in Yucatán." *Latin American Research Review* 15.1 39-64.

Magyar, Bálint (2019) *Stubborn structures: reconceptualizing post-communist regimes*. Central European University Press

Matriallawmuseum.ph <https://martiallawmuseum.ph/magaral/from-housewife-to-president-the-story-of-cory-aquino/> pristupljeno 18.6.2024.

National Bureau of Economic Research (1989) Volume 3: Chapter Title: Government Interventions and Rent Seeking Chapter Author: Robert S. Dohner, Ponciano Intal, Jr. Chapter URL: <http://www.nber.org/chapters/c9050> (str: 461 - 471)

New York Times.com <https://www.nytimes.com/1983/08/22/obituaries/benigno-aquino-bitter-foe-of-marcos.html> pristupljeno 26.6.2024.

Pleines, Heiko (2008) Manipulating Politics: Domestic Investors in Ukrainian Privatisation Auctions 2000-2004. *Europe-Asia Studies*, 60(7), 1177–1197. <http://www.jstor.org/stable/20451581>

The Guardian.com <https://www.theguardian.com/news/2021/oct/03/pandora-papers-biggest-ever-leak-of-offshore-data-exposes-financial-secrets-of-rich-and-powerful> pristupljeno 20.8.2024.

Ukrweekly.com

https://www.ukrweekly.com/archive/pdf3/2007/The_Ukrainian_Weekly_2007-16.pdf pristupljeno 19.8.2024.